

UNIWERSYTET GDAŃSKI
Wydział Nauk Społecznych
Instytut Politologii

80-952 Gdańsk, ul. Bażyńskiego 4, tel. (0-58) 523 41 68
mail: marek.rewizorski@ug.edu.pl

Dr hab. Marek Rewizorski, prof. UG

Gdańsk, 2 kwietnia 2022 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Kingi Schlesinger pt. „Partie skrajnie prawicowe wobec integracji Europy w latach 1992-2004”, Warszawa 2022, ss. 454, napisanej pod kierunkiem dr hab. Tomasza Stępniewskiego, prof. KUL

Niniejsza rozprawa doktorska autorstwa pani mgr Kingi Schlesinger wiąże się z próbą zbadania oddziaływania partii skrajnie prawicowych na integrację europejską w okresie pomiędzy utworzeniem Unii Europejskiej a największym jak dotąd rozszerzeniem tej formuły współpracy międzyrządowej, które miało miejsce w 2004 roku. Zadanie, którego w recenzowanej dysertacji podjęła się jej autorka można uznać za niezwykle wymagające nie tylko ze względu na złożoność i wielowątkowość procesu integracji europejskiej, ale także wieloaspektowość aktywności partii skrajnie prawicowych, wykazujących jednocześnie szereg podobieństw oraz różnic ideologiczno-programowych. Pogłębiony ogląd zależności między inkrementalnym rozszerzaniem się integracji w sferze politycznej a ewoluowaniem natury skrajnej prawicy i nasilaniem się prawicowego ekstremizmu w państwach UE-15, pozwolił autorce naszkicować pewien etap wzbierania tendencji antydemokratycznych i antyliberalnych wynikających ze zmęczenia globalizacją i nieustannie obecnym politycznym kryzysem dostrzegalnym nie tylko w samej Europie ale także po drugiej stronie Atlantyku. Praca Kingi Schlesinger to ważne świadectwo polityki protestu wobec rosnących nierówności, poczucia izolacji a nawet wykluczenia dużych grup społecznych ze wspólnego stołu ekonomii pozbawionej elementu współdzielenia, wreszcie ekspansji indywidualizmu i niepewności niejako wbudowanej w postmodernistyczny i głęboko zdeformowany model cywilizacji Zachodu końca XX wieku. Lektura pracy pozwala przyjąć, że w warstwie narracyjnej autorka w diachroniczny sposób śledzi proces walki małych partii prawicowych o uwagę wyborców przy czym nie zawsze świadomie, choć zwykle zaskakująco intuicyjnie,

„wyczuwa” ona jądro resentymentu, którego treścią są emocje stanowiące swego rodzaju behawioralną reakcję na dyslokację tożsamości w ekologii późnowestfalskiego rozdzielenia na żywioły ponadnarodowy i międzyrządowy. Współczesna skrajna prawica zyskuje znaczenie (nabywa treści) dzięki starciu między ponowoczesnością i starym porządkiem rzeczy. Zagrożeń dla tego ostatniego partie prawicowe doszukują się zwykle w rozpraszaniu tradycyjnych wartości przez Innego (migrantów, przyjezdnych, obcokrajowców), za którym podąża nowy porządek rzeczy postrzegany przez zwolenników prawicy jako degradacja godności i filarów tradycyjnego społeczeństwa (rodzina, religia, naród, wspólnota, patriotyzm) zastępowanych przez relatywizm, wielokulturowość i sekularyzm. Celem niniejszej recenzji będzie ocena, czy i w jakim stopniu mgr Kinga Schlesinger sprostała zadaniu sporządzenia swego rodzaju topografii działań ekstremistycznej prawicy w okresie fundamentalnych zmian strukturalnych, które nastąpiły w UE w latach 1992-2004 a także, czy osadzenie badań w teorii i praktyce integracji z perspektywy już dziś historycznej, może mieć znaczenie dla współczesnych studiów europejskich skupionych w dużej mierze na odwróceniu od integracji czy też równoczesności integracji i dezintegracji. Jedynie bowiem w przypadku udzielenia odpowiedzi twierdzących na tak zadane pytania będzie można uznać, iż niniejsza rozprawa stanowi oryginalne rozwiązanie problemu badawczego i wskazuje na umiejętność praktycznego zastosowania w pracy naukowej podstaw teoretycznych z zakresu nauk o polityce i administracji.

Konstrukcja, podłoże teoretyczne i metodologia rozprawy

Rozprawa doktorska będąca przedmiotem recenzji składa się ze wstępu, siedmiu rozdziałów, zakończenia, bibliografii, wykazu skrótów, spisu rysunków, tabel i wykresów. Stosunkowo rozległy i bogaty pod względem merytorycznym wstęp pracy (s. 6-21) cechuje zachowanie klasycznego i spójnego układu treściowego, w którym uwypuklono wątpliwości towarzyszące badaczce, wskazano na powody podjęcia badań, przedstawiono cel główny pracy, zidentyfikowano problem badawczy oraz hipotezy, z którymi zintegrowano pytania badawcze. W celu weryfikacji przyjętych założeń wykorzystano dorobek badaczy reprezentujących różne nurty teoretyczne, a także dokonano ekspozycji zagadnień eksplorowanych w poszczególnych rozdziałach. Niewątpliwą zaletą wstępu jest udana próba syntetycznego osadzenia analizy w określonych ramach czasowych przy uwzględnieniu układu chronologicznego i już na wstępie widoczna u Kingi Schlesinger idea implementacji geografii politycznej pozwalającej na kategoryzację ugrupowań ekstremistycznej prawicy w

ramach trzech subregionalnych bloków. Autorka zdecydowała się takie rozwiązanie uzupełnić poprzez zaimplementowanie dwóch ostatnich rozdziałów poświęconych inicjatywom współpracy skrajnej prawicy na poziomie międzynarodowym a także reakcji niektórych państw członkowskich oraz Unii Europejskiej na działalność partii skrajnie prawicowych. Zabieg ten jest o tyle ciekawy, że ewidentnie stanowi nadbudowę na oryginalnej strukturze dysertacji, przez co nadaje pracy większej głębi treściowej, zapewne też kontekstualnej. Z drugiej wszakże strony rozdziały szósty i siódmy mają nieco inną charakterystykę i kierunek narracji od pozostałych części pracy, nade wszystko różnią się rozłożeniem akcentów a także częściej zawierają odniesienia do okresu po roku 2004 (*vide* rozdział 6). Ostatnia uwaga prowadzi do kwestii zakresu czasowego pracy (lata 1992-2004), którego autorka zasadniczo się trzyma, choć nie zawsze jest konsekwentna. Można odnieść wrażenie, że interesująca koncepcja indukcyjnej charakterystyki upolitycznienia europejskiej przestrzeni społecznej w jej wczesnej fazie rozwoju nie do końca wystarcza autorce, która niejednokrotnie zmienia perspektywę z diachronicznej deskrypcji na interpretatywną retrospekcję. W ramach tej ostatniej perspektywa niemal dzisiejsza (UE-28/UE-27) zostaje nałożona na realia integracji z przełomu XX i XXI wieku o czym świadczą m.in. odniesienia do traktatu z Lizbony, czy porozumienia ACTA (por. s. 105), co z jednej strony jest zabiegiem interesującym i wskazującym na umiejętność tworzenia przez autorkę szerszego obrazu integracji europejskiej i dynamizowania narracji, z drugiej zaś strony zaskakuje bowiem wykracza poza obietnicę historyczno-politycznego oglądu rzeczy. Bardzo cieszy podjęcie przez badaczkę już na wstępie dyskusji dotyczącej charakteru prawicowego ekstremizmu w Unii Europejskiej i przekonujące pokazanie stanu badań krajowych i międzynarodowych, które pozwoliło na wskazanie luk poznawczych w tym zakresie oraz właściwą identyfikację problemów badawczych, postawienie pytań oraz sformułowanie hipotez. Zauważmy jednak, że drugie z proponowanych założeń (por. s. 11) mogłoby być lepiej dopracowane pod względem relacji między zmiennymi niezależnymi i zależnymi.

W rozprawie zauważalne jest zachowanie równowagi w zakresie rozłożenia akcentów teoretycznych i praktycznych, trafne odnoszenie się do przykładów, wreszcie szukanie inspiracji w rozmaitych zachowaniach nie tylko aktorów państwowych lecz również poglądach formułowanych przez opiniotwórcze jednostki i struktury instytucjonalne. Szczególnie interesujące jest przybliżenie działania Federalnego Urzędu Ochrony Konstytucji (por. rozdział 7), a także charakterystyka unikalnych rozwiązań ograniczających polityczną siłę rażenia ekstremistycznej prawicy w państwach UE-15. Warto tutaj poczynić jeszcze jedną uwagę. Można odnieść wrażenie, że autorka skłania się raczej w kierunku praktyki

politycznej i stąd, pomimo częstych odniesień teoretycznych, więcej miejsca poświęca analizowaniu poszczególnych przypadków, a co za tym idzie pieczołowicie konstruuje sylwetki liderów ugrupowań, które z różnym powodzeniem w latach 1992-2004 zabiegały o poparcie elektoratów i wpływały na zagadnienia poddawane upolitycznieniu. Skupienie się na sylwetkach charyzmatycznych postaci takich jak Jean-Marie Le Pen, Gianfranco Fini, Pim Fortuyn czy Jörg Haider wygląda w pracy przekonująco, a sami liderzy polityczni przedstawieni zostali w sposób zobiektywizowany. Wydaje się jednak, że autorka, w odniesieniu do wątków biograficznych i profili psychologicznych kluczowych animatorów skrajnej prawicy europejskiej, mogłaby w większej mierze odwołać się do źródeł wykorzystywanych przez historyków badających ruchy polityczne w tym zwłaszcza do pamiętników, relacji, wspomnień i dzienników mając na względzie w szczególności materiały niepublikowane. Dużą wartość miałyby też bardziej odważne zwrócenie się ku metodom etnograficznym choć tutaj warto zauważyć, że autorka dostrzegła wagę badania partii skrajnej prawicy w ich naturalnym habitacie dzięki uczestniczeniu w prestiżowych badaniach naukowych prowadzonych na Uniwersytecie w Mannheimie.

Pod względem metodologicznym i zasadniczo także pod względem konstrukcyjnym pracę należy scharakteryzować jako dość spójną. Hipotezy, mimo że nie są przesadnie nowatorskie, zostały skonstruowane w sposób prawidłowy (z pewnym zastrzeżeniem dotyczącym klarowności hipotezy dotyczącej wpływu ugrupowań ekstremistycznej prawicy na kształtowanie polityki europejskiej w państwach członkowskich UE) i stały się częścią oryginalnego, mającego wiele zalet podejścia badawczego. Mocną stroną rozprawy jest literatura – dobrana starannie, w dużej mierze nie tłumaczona wcześniej na język polski i słabo dostępna na krajowym rynku wydawniczym. Pod względem bibliograficznym dysertacja jest dobrze zbilansowana. Choć zawiera liczne odniesienia do prac badaczy zagranicznych, publikujących głównie w j. niemieckim i angielskim, trudno mówić o ich dominacji. Recenzowana praca posiada znamiona interdyscyplinarności pomimo, że jej rdzeniem są rozważania z zakresu nauk o polityce i administracji. Ścisłej rzecz biorąc autorka nie zamyka się w „kamiennym kręgu politologii” ale korzysta z prac historyków, prawników, psychologów, pedagogów a nawet lingwistów. Źródła są niezwykle bogate i różnorodne o czym świadczy nie tylko objętość części literaturowej (łącznie 43 strony!) ale także trafny dobór źródeł pierwotnych i wtórnych. Szczególne cenne jest wykorzystanie przez mgr Schlesinger materiałów zebranych podczas realizacji badań w Niemczech, raportów oraz dokumentów roboczych przygotowanych przez instytucje europejskie a także programów politycznych partii skrajnie prawicowych, z których większości nie przetłumaczono

dotychczas na język polski. Wiele dobrego można stwierdzić na temat języka wykorzystanego w rozprawie. Choć bywa, że autorka rozprawy posługuje się złożonymi konstrukcjami zapożyczonymi głównie z języka niemieckiego, nie epatuje nowomową, dzięki czemu praca jest relatywnie łatwa w odbiorze. Dzieło poddano korekcie a błędy językowe są nieliczne. Biorąc pod uwagę charakter pracy, jej bogactwo merytoryczne i więcej niż satysfakcjonującą podbudowę źródłową warto byłoby do rozprawy wprowadzić podsumowania, w których klarownie pokazano by główne wątki podejmowane w danych rozdziałach.

Ocena treści rozprawy

Pierwszy rozdział rozprawy (s. 22-91) jest zogniskowany na rozumieniu teoretycznych i historycznych aspektów zjawiska prawicowego ekstremizmu, wyjaśnieniu terminów takich jak radykalizm, rasizm, ksenofobia, nacjonalizm, faszyzm, neofaszyzm, nazizm, populizm, nowa prawica, a także na próbie przedstawienia typologii partii skrajnie prawicowych, prześledzeniu ich genezy, wreszcie wskazaniu czynników sprzyjających ich rozwojowi i ewolucji w powojennej Europie. Autorka stawia sobie za cel przeprowadzenie dyskusji nad różnymi ujęciami ekstremizmu oraz poszukiwania ich typologii mającej stanowić szkielet konceptualny pracy. Wiele miejsca w niniejszym rozdziale zabiera stosunkowo słabo znana w literaturze krajowej dyskusja między badaczami niemieckimi i francuskimi poświęcona charakterowi ekstremizmu (w tym także odłamowi lewicowemu). Bardzo cenny wydaje się być podrozdział w którym autorka prezentuje dominujące podejścia do ekstremizmu prawicowego (normatywne, psychologiczne, socjologiczne i funkcjonalne), które są prezentowane w ramach rozkładu geograficznego (s. 31-40). Dużą zaletą rozdziału pierwszego jest polemiczne i krytyczne podejście autorki do zastanych poglądów dotyczących intelektualnych podstaw działania skrajnej prawicy. Wśród nich szczególnie istotna wydaje się polemika z poglądami Joela Krugera, którego interpretację faszyzmu przyjmuje autorka bardzo ostrożnie dostrzegając w perspektywie diachronicznej stopniowe nawiązania do ideologii faszystowskiej jako pewnej wizji przeszłości, zachodzące wśród partii skrajnie prawicowych już od lat 60. ubiegłego wieku (s. 51). Warto zauważyć, że rozdział pierwszy pokazuje że autorka nie tylko znakomicie czuje się w literaturze poświęconej radykalizmom ale też potrafi wyzyskać wartościowe obserwacje mające odzwierciedlenie w dalszych częściach pracy i osadzić je w ramach badanego etapu integracji europejskiej (lata 1992-2004), a zatem okresu, w którym trudno byłoby łączyć ekstremizm prawicowy *explicite* z kryzysem liberalnego państwa, totalitaryzmem czy kryzysem modernizmu. Jak można sądzić

na pierwszy i ostatni z kryzysów było wówczas jeszcze zbyt wcześnie, natomiast totalitaryzm pośród fanfar i nadziei „złotych” lat 90. wydawał się być pieśnią złowieszczą przeszłości. Jednym z najjaśniejszych punktów rozdziału pierwszego jest przedstawienie przez autorkę bardzo ciekawej, autorskiej typologii partii ekstremistycznej prawicy inspirowanej pracami Ignaziego, Sokołowskiego i Żmigrodzkiego, opartej na kombinacji kryteriów genetycznych, ideologicznych i ustrojowych (s. 64), które autorka bardzo umiejętnie zintegrowała z czynnikami sprzyjającymi działalności ekstremistycznej prawicy (s. 68). Można zgodzić się tutaj z mgr Schlesinger, że już w latach 90. ubiegłego wieku „na czoło” wysuwały się czynniki społeczne, związane z narastaniem problemu przepływów migracyjnych, choć ważne były też czynniki ekonomiczne w tym pojawienie się od lat 70. ubiegłego wieku społeczeństwa postindustrialnego i „rolowanie” tradycyjnego kontraktu społecznego wiążącego państwo i pracowników, którego skutkami były m.in. zwiększenie się niepewności na rynkach pracy, rosnące niezadowolenie z mechanizmów funkcjonowania demokracji oraz rosnąca nieufność wobec partii głównego nurtu. Rozdział pierwszy zamyka periodyzacja historii europejskiej skrajnej prawicy (lata 1945 - do dziś). Pomimo dobrze dobranego materiału (w dużej mierze o charakterze ilościowym) można mieć co do tej części pewne zastrzeżenia. Autorka nie jest tu bowiem konsekwentna w zakresie prezentacji materiału badawczego w ramach obranej perspektywy czasowej. Kilukrotnie prezentuje dane np. dotyczące poparcia wyborczego dla skrajnej prawicy czy wyników wyborczych tychże ugrupowań w latach 1992-2004 (zgodnie z zakresem czasowym pracy), jednakże bardzo powierzchownie porusza nowe wątki (od roku 2008), koncentrując się m.in. na kryzysie finansowym (2008), wyborach do PE (2009), kryzysie migracyjnym (2015), wyborach do PE (2019), a nawet dezintegracji UE dość jednowymiarowo utożsamianej przez autorkę z Brexitem (2020). Ogółem jednak rozdział pierwszy stanowi więcej niż solidną podbudowę teoretyczno-konceptualną pracy, a autorka udowadnia, że potrafi nakreślić kontury obecności ekstremistycznej prawicy w przestrzeni integracji europejskiej.

Wspomnianą integrację europejską mgr Schlesinger przybliżyła w rozdziale drugim (s. 92-118). Z jednej strony trudno tutaj zauważyć rozmach i bogactwo ujęć teoretycznych rozdziału pierwszego, choć z drugiej strony niezmienna jest pasja badawcza autorki oraz umiejętność zadawania zasadniczych pytań odnośnie do uwarunkowań, kierunku, intensywności i skutków integracji, która przecież stanowi naturalny punkt odniesienia dla ruchów nowej skrajnej prawicy kontestujących model hybrydowego ukształtowania relacji politycznych między podmiotami terytorialnymi i nieterytorialnymi w Europie. Autorka wychodzi od sporu między federalistami a konfederalistami, po czym dokonuje oglądu kolejnych szkół myślenia, do

których zalicza neofunkcjonalizm, liberalny instytucjonalizm, transakcjonizm, teorie zarządzania a nawet konstruktywizm. Nieco mniej miejsca autorka poświęca na „pokryzysowe koncepcje integracji europejskiej” (np. prace Zielonki, Dahredorfa, Offego, Majone, por. s. 100) przy czym przytomnie zauważa, że na długo przed Brexitem wielu ekspertów dostrzegало groźbę integracji UE wynikającą z działalności sił antyeuropejskich (np. skrajnej prawicy). Szkoda jednak, że autorka nie wniknęła głębiej w te szkoły myślenia, które koncentrują się na ryzyku spowolnienia integracji a nawet odwrótu o niej – mowa tutaj zarówno o podejściu określanym jako zróżnicowana integracja jak również postfunkcjonalizm. Zwłaszcza ostatnia z wymienionych szkół myślenia mogłaby znaleźć zastosowanie w niniejszym rozdziale, ze względu na podkreślenie znaczenia polityki tożsamości oraz specyficznego spojrzenia na integrację europejską jako procesu wyrażającego się nieustannym konfliktem wyrastającym z nieprzystających do siebie systemów przekonań, co więcej prowadzącego do głębokich podziałów kulturalnych rozpatrywanych nie tylko z perspektywy niepowodzenia punktowych reform systemu (np. zarządzania wielopoziomowego) ale także jego potencjalnej dezintegracji. Taki wniosek nasuwa się, kiedy autorka wskazuje: „Polityki UE i państw członkowskich nie można rozumieć wyłącznie jako wypadkowej gry interesów, jest ona też odzwierciedleniem realizacji ideologii, idei i wartości Europy” (s. 104). W dalszej części rozdziału Kinga Schlesinger interesująco i nadzwyczaj trafnie rozprawia o integracji europejskiej w latach 1992-2004, przy czym skupia się na podziałach socjopolitycznych we wspomnianym okresie w państwach UE-15, które miały istotne znaczenie dla programów partii skrajnie prawicowych w UE. Rozdział zamykają rozważania nad towarzyszącym integracji eurosceptycyzmem będącym w dużej mierze reakcją na procesy europeizacji.

Rozdziały trzeci (s. 119-197), **czwarty** (s. 198-248) i **piąty** (s. 249-329) mają, w przeciwieństwie do rozdziału pierwszego i drugiego, charakter empiryczny i stanowią trzy gigantyczne zbiory studiów przypadku ukazujących stosunek partii prawicowych do integracji europejskiej na południu, północy i zachodzie Europy. Każdy z tych rozdziałów skonstruowany jest w podobny sposób. Autorka dąży do naszkicowania czynników warunkujących podłoże rozwojowe ruchów skrajnie prawicowych, po czym w oparciu o bardzo bogate źródła programowe partii ekstremistycznej prawicy oraz przy uwzględnieniu ich historii oraz roli odgrywanych przez przywódców buduje obraz zaangażowania tychże ugrupowań na poziomie krajowym oraz regionalnym (europejskim – wybory do PE). Podejście autorki zaskakuje rozmachem i zakresem przedmiotowym, który jest tak szeroki, że z pewnością wystarczyłyby na rozbudowane badania grantowe prowadzone przez zespół

badaczy. Zawsze w takich przypadkach pojawia się ryzyko dość powierzchownego potraktowania problematyki implikujące przygotowanie swego rodzaju przeglądu głównych wydarzeń bez pogłębionego oglądu mechanizmów integracji określonych instytucji życia politycznego. Lektura dysertacji wskazuje, że z taką sytuacją nie mamy do czynienia i że rozdziały 3-5 zasługują na szczególne uznanie ze względu na ogromną pracę dokumentacyjną i translatorską (będącą też rodzajem oryginalnej aktywności badawczej) będącą udziałem mgr Kingi Schlesinger. Warto dodać, że badaczka wielokrotnie nawiązuje w rozdziałach 3-5 do ustaleń z początkowych części pracy co potwierdza, że dyrektywą, którą kierowała się na etapie projektowania struktury wywodu była spójność teoretyczno-konceptualna i metodologiczna widoczna nade wszystkim w diachronicznym ujęciu tematu. Oczywiście można tutaj zauważyć, że historyzacja rozważań stała się przyczyną wielokrotnego odchylania narracji względem zakładanych ram czasowych. Świadczy o tym już początek rozdziału trzeciego, w którym rozważania poświęcone polityce skrajnej prawicy wobec integracji europejskiej w latach 1992-2004 w państwach znajdujących się w południowej części Europy (za tytułem rozdziału), a konkretnie Francji, sięgają lat 20. ubiegłego wieku. Można jednak przyjąć, że dewiacje temporalne nakierowane na przeszłość są uzasadnione a nawet wymuszone przez konieczność nakreślenia fundamentu ideowego partii skrajnej prawicy na pewnym etapie ich rozwoju. Na marginesie warto zwrócić uwagę na terminologię używaną przez autorkę w rozdziałach 3-5, a konkretnie słowo „kraj”, które ma konotację geograficzną i w języku politologicznym ustępuje pola terminowi „państwo”, tym bardziej, że w przypadku UE wskazujemy na „państwa członkowskie” nie zaś na „kraje członkowskie”. Bliższe spojrzenie na rozdziały 3-5 pozwala stwierdzić, że autorka dysertacji wykroczyła poza opis i zwróciła uwagę na różnorodność programową partii skrajnej prawicy, w tym elementy, które można uznać nawet za proeuropejskie. Co więcej mgr Schlesinger podkreśliła ewolucję niektórych partii ekstremistycznej prawicy związaną z dążeniem do uzyskania mandatów w instytucjach przedstawicielskich oraz udziału w rządach, czego interesującym przykładem była włoska partia Liga Północna, ugrupowanie popierające współpracę regionalną, a nawet reformę instytucjonalną UE w kierunku federalizacji (s. 168). Dostrzeżenie przez autorkę odmienności programowej i ideowej partii skrajnie prawicowych a także odejście od jednowymiarowego ich charakteryzowania, skoncentrowanego wyłącznie na problemie migracyjnym to kolejne zalety zaproponowanego podejścia badawczego, opartego na indywidualnym i zobiiektywizowanym badaniu autonomicznych bytów politycznych w poszczególnych państwach UE-15. Pozwoliło ono pokazać kwestie, które w dyskursie partii radykalnych zajmowały ważne miejsce. Świadczy o tym podejmowanie przez

Austriacką Partię Wolnościową zagadnień transportu, ochrony środowiska, oraz rolnictwa (s. 249-270), które dla partii skrajnie prawicowej z małego alpejskiego państwa były równie istotne co obrona suwerenności i tradycji narodowych czy ochrona praw emerytów dla francuskiego Frontu Narodowego (por. s. 121-127).

W rozdziale szóstym (s. 330-359) mgr Schlesinger przechodzi w analizie z poziomu państwa na poziom regionalny, kreśląc wysiłki ugrupowań skrajnej prawicy zmierzające do instytucjonalizacji współpracy na poziomie europejskim, w tym zwłaszcza w odniesieniu do aktywności w PE. Warto podkreślić, że autorka odnosi się tutaj do niezwykle rzadko poruszanych w polskiej literaturze przykładów protowspółpracy ugrupowań radykalnych związanych z działalnością lidera Brytyjskiej Unii Faszystów – Oswalda Mosleya, autora bardzo osobliwej koncepcji faszyzmu paneuropejskiego opartego na idei Większej Europy, a także licznych przykładów ruchów eurofaszystowskich, które nawiązywały do idei Narodu Europy. Wskazanie historycznych uwarunkowań bardziej współczesnych inicjatyw skrajnej prawicy prowadzi autorkę do dostrzeżenia inicjatyw nowej skrajnej prawicy opartej na sprzeciwie wobec imigracji z lat 70. i 80. ubiegłego wieku, które doprowadziły do utworzenia w 2003 roku Europejskiego Frontu Narodowego – swego rodzaju paneuropejskiej struktury koordynującej działalność ugrupowań prawicowych a także EuroNatu, skrajnie prawicowej międzynarodówki stworzonej w 1997 z inicjatywy Jean-Marie Le Pena. O ile w ramach obranej perspektywy czasowej skoncentrowanie się na trudnościach i barierach działalności tych struktur wydaje się uzasadnione, o tyle pewne wątpliwości budzi opisywanie działania inicjatyw współpracy z lat 2005-2010. Podobną uwagę można sformułować wobec kolejnej części rozdziału poświęconej udziałowi partii skrajnej prawicy w wyborach do PE a także funkcjonowania w tej instytucji, gdzie chyba niepotrzebnie mgr Schlesinger roztrząsa współpracę skrajnej prawicy w PE po dołączeniu do UE Bułgarii i Rumunii. Silną stroną tego rozdziału jest dobrze dobrany punkt początkowy analizy. Autorka doszukuje się sukcesów partii skrajnie prawicowych w znakomitych wynikach Frontu Narodowego i Włoskiego Ruchu Społecznego w wyborach do PE przeprowadzonych w 1984 r., z czym można się zgodzić. Rok 1984 także większość badaczy ekstremizmu prawicowego i populizmu, na czele z wybitnym holenderskim politologiem Casem Mudde, uznaje za punkt zwrotny instytucjonalizacji współpracy ekstremistycznej prawicy na poziomie regionalnym.

Ostatni, **siódmy** rozdział pracy (s. 360-400) można plasować między studium przypadku (przypadek Austriackiej Partii Wolnościowej) a pogłębionym przeglądem działalności na poziomie państw członkowskich i Unii Europejskiej o charakterze antyekstremistycznym (w szczególności przypadek Niemiec). Siłą rozdziału jest bardzo analityczne podejście do

strategii działań antyeksremistycznych podejmowanych w państwach UE-15 z tym, że zaprezentowane strategie są tylko częściowo opracowane na podstawie oryginalnych propozycji typologicznych autorki. Dużą ich część zaczerpnięto z badań zagranicznych. Kinga Schlesinger w jednej z najciekawszych części recenzowanej pracy koncentruje się na kompleksie działań podejmowanych przez niemiecki Federalny Urząd Ochrony Konstytucji, wskazuje też na prewencję i zwalczanie ekstremizmu prawicowego na poziomie UE. Charakteryzując szereg działań politycznych, ustawodawczych, jurysdykcyjnych, instytucjonalnych, edukacyjnych, komunikacyjnych oraz operacyjnych, głęboko sięga do niemieckiej literatury przedmiotu przy czym wskazuje z jednej strony na nadzwyczaj szerokie uprawnienia organów publicznych w Niemczech a z drugiej strony na głębokie podziały dostrzegalne wśród niemieckiej opinii publicznej odnośnie do delegalizacji partii politycznych uznawanych na skrajnie prawicowe ze względu na nadużycia ze strony instytucji federalnych i kwestię dopuszczalności ingerowania organów publicznych w sferę życia politycznego w Niemczech. Szczególnie cenne w kontekście nie tylko rozdziału siódmego ale i całej pracy stało się też pokazanie przypadku Austriackiej Partii Wolnościowej jako ugrupowania skrajnie prawicowego, którego ekspansja uruchomiła mechanizmy prewencji przeciw ekstremizmowi na poziomie UE. Autorka pokazała nie tylko szersze tło działań partii Jörga Haidera ale także podniosła tematykę, która z perspektywy dzisiejszej, kiedy to mechanizmy ochrony praworządności zostały dopracowane, wydaje się niezwykle istotna z punktu widzenia trwałości aksjologicznej UE a także stosunku europejskiego centrum do tych państw, które przejawiają odrębne zdanie na temat procesów europeizacji oraz niekompatybilne z brukselskim podejściem do zagadnienia suwerenności. Jednocześnie ten, niezwykle interesujący fragment rozdziału siódmego (s. 386-400) wskazuje, że dynamika polityczna w małym państwie UE może, z normatywnego punktu widzenia, mieć zasadnicze znaczenie dla całości ugrupowania, które dzięki mobilizacji i zdecydowanej reakcji jest w stanie efektywnie oddziaływać na procesy rozliczenia z przeszłością i efektywnego zwalczania działań nakierowanych na propagowanie ksenofobii, rasizmu i faszyzmu.

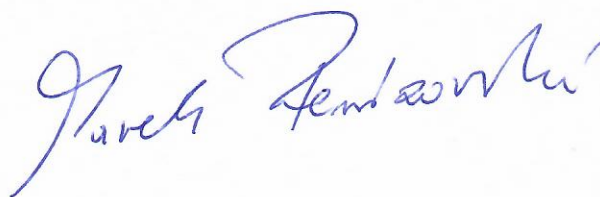
Zakończenie pracy (s. 401-405) stanowi dla Kingi Schlesinger okazję do podsumowania rozważań prowadzonych w poszczególnych rozdziałach a także do odniesienia się do celu, (obu) hipotez i pytań badawczych. Autorka tę część pracy przygotowała niezwykle rzetelnie (do czego już przyzwyczała we wcześniejszych rozdziałach). Co istotne, w zakończeniu wyszła poza formułę streszczenia pracy i zaprezentowała szereg własnych, oryginalnych przemyśleń. Dużą wartość ma zwrócenie uwagi na główne trendy w odniesieniu do działań partii skrajnie prawicowych zarówno na poziomie krajowym jak i europejskim, a także

zakwestionowanie prawdy obiegowej, zgodnie z którą partie skrajnej prawicy w latach 1992-2004 opierały się na twardym eurosceptycyzmie i opowiadały się za wyjściem z UE. Badania pokazały, że ich działania cechował miękki eurosceptycyzm wyrażający się dążeniami do reorganizacji struktur europejskich w duchu narodowym, odrzuceniem, w większości przypadków, odwołań do faszyzmu a także zdolnością do formułowania propozycji, z których niektóre (np. w zakresie polityki migracyjnej) zostały zaakceptowane i włączone w ramy polityki realizowanej przez partie głównego nurtu. Ta ostatnia obserwacja autorki dysertacji jest niezwykle dojrzała, wskazuje na obiektywne przedstawienie tematu i wyjście poza czystą charakterystykę działalności ugrupowań politycznych na rzecz spojrzenia w którym autorka koncentruje się raczej na dynamicznym ujmowaniu stanowiska ugrupowań skrajnie prawicowych, zdolnych nie tylko do destrukcji ale też do rzeczowej krytyki i kontroli działania partii establishmentowych tak na arenie krajowej, jak i europejskiej. Na koniec warto dodać, że autorka kończy pracę odwołaniem do zauważalnej już w latach 90. XX w. krytyki polityki wielokulturowości, która już w pierwszej dekadzie XXI wieku znalazła się w centrum zainteresowania w związku z radykalizacją dyskursu politycznego, zauważalną dla niektórych dopiero po wydarzeniach arabskiej wiosny, choć w rzeczywistości obecną w dyskusji na temat integracji europejskiej znacznie wcześniej.

Konkluzje

Rozprawa doktorska mgr Kingi Schlesinger pt. „Partie skrajnie prawicowe wobec integracji Europy w latach 1992-2004” jest interesującym i udanym studium oddziaływania partii skrajnie prawicowych na integrację europejską w okresie pomiędzy utworzeniem Unii Europejskiej a największym jak dotąd rozszerzeniem tej formuły współpracy międzyrządowej, które miało miejsce w 2004 roku. Dużą wartością pracy jest zbilansowane przedstawienie historii, podstaw ideowych, programów a także działalności partii skrajnie prawicowych na poziomie krajowym i regionalnym, umiejętne prześledzenie charakteru nowej skrajnej prawicy odzégnującej się od faszyzmu i twardego eurosceptycyzmu, zastąpionego przez mieszankę konserwatyzmu, nacjonalizmu, anstystemowości, krytyki modernizmu i miękkiego eurosceptycyzmu. Badania autorki, prowadzone z ogromnym rozmachem i widoczną pasją badawczą doprowadziły do stworzenia dzieła spójnego, które może okazać się bardzo pomocne w badaniach z zakresu teorii i praktyki integracji europejskiej, zwłaszcza w kontekście pytań o postępowanie erozji procesów integracyjnych w Europie czy stopniowej dezintegracji projektu europejskiego. Na uwagę zasługuje umiejętne korzystanie

stopniowej dezintegracji projektu europejskiego. Na uwagę zasługuje umiejętne korzystanie przez autorkę dysertacji z dorobku nauk o polityce i administracji, socjologii, psychologii i prawa. Rozprawa doktorska Kingi Schlesinger, pomimo zgłoszonych uwag (a może raczej sugestii dla ambitnej badaczki i zachęty do rozwijania agendy badawczej), zasługuje na wysoką ocenę. Autorka rozprawy udanie połączyła zagadnienia z zakresu teorii i praktyki, nadto wykazała się znaczną dojrzałością badawczą decydując się na podjęcie trudnego tematu. Recenzowana rozprawa stanowi oryginalne rozwiązanie problemu badawczego i wskazuje na umiejętność praktycznego zastosowania w pracy naukowej podstaw teoretycznych nie tylko z zakresu nauk o polityce i administracji, ale też nauk społecznych. Uważam, że recenzowana rozprawa doktorska spełnia wymogi określone w ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z 2021 r, poz. 478). Wnioskuje o dopuszczenie mgr Kingi Schlesinger do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Jarek Rembowski', is written in a cursive style.